

PAUL VALÉRY ÉS EDMOND TESTE.

„A nagyon különleges feltételeknek alávetett szöveg az eredetiben sem könnyű olvasmány. Az elé, aki idegen nyelvbe akarja áttenni, bizonyára csaknem áthághatatlan akadályokat gördít“.

Ezzel vezeti be Valéry a *La Soirée avec M. Teste* második angol fordítását. A „kétségbeesett pontosság és világosság“ erős akaratú filozófusköltőjétől távol áll az a hiú hátsógondolat, hogy ilyen átlátszó kihívással ingerelje munkára a további fordítókat. A fordítót nem is a mesterségbeli becsvágy sarkallja most, hanem az a lenge lehetőség, hogy a magyar olvasóval sarkában, hacsak egy percre is, betörjön a híresnevezetes és oly nagyon ismeretlen francia író „műhelyébe“. Mint az itt következőkből is látható, Valéry hősies szívóssággal hárítja el nem-fáradó szellemétől mindazt, ami üres szó, banális és veszedelmesen ingó palló a szakadék fölött. A tiszta intellektushoz akar eljutni s fél minden megoldástól, ami könnyű és mindenkinek rendelkezésére áll. „Szabályul tűztem magam elé — mondja —, hogy titokban értéktelennek vagy megvetésreméltónak fogok tartani minden olyan véleményt és szellemi megszokást, amely a társas életből s a többi emberekkel való külső kapcsolatainkból származik s amely eltűnik az önkéntes magányban. Sőt csak undorral tudtam rágondolni mindazokra az eszmékre és érzelmekre, amelyeket az emberben csak bajai és aggodalmai, reményei és rémületei nemzenek vagy kavarnak fel, nem pedig szabadon, önmagában keletkező tiszta megfigyelései a dolgokról“.

Hőse, *Edmond Teste* voltaképen kísérlet: „intenzív és rövid élete abban fogy el, hogy ellenőrzi azt a gépezetet, melynek révén az ismert s az ismeretlen közti viszonyok keletkeztek és szerveződtek“. Nem novellahős, nem is filozófiai értekezés segédszemélyzete, — inkább „az értelmi mitológia Chimaerája“, „szörnyszülött“; de azért nagyon pontosan le lehet írni különös életét. Rendszeresen megjelenik a tőzsdén; a Rue Vivienne egy kis vendéglőjében étkezik lassan, szenvedély nélkül. Gyorsan beszél, tompa hangon. Léptei megdöbbenően szabályosak. Beszéd közben nem mozgatja karját, még a kisujját sem emeli föl: „megölte a marionettet“. Nem mosolyog, nem köszön. Bámulatos memóriáját gondosan nevelte; húsz év óta nincsenek könyvei, papírjait is elégette. Mindent megjegyez, amit akar s fővágya egy „gépies rosta“ (un crible machinal), amely kiválasztja számára azt, amit érdemes emlékezetében tartania. Lassankint, kitartó munkával ura lett szellemének. Tökéletes tudatossággal kezelte a nyelvet: egy csomó szót egészen száműzött, a többinek külön árnyalatot tudott adni. Ha kifelé, a világ ellen szögezte volna szellemének jól szabályozott hatalmát, semmisen állhatott volna neki ellen. Mennyivel fölötte áll a

gyöngeségekkel tűzdelt „lángelmének“! Az operában vagy szerény bútorozott szobájában, ahol ágybafekszik és a fájdalmat erős gondolatkoncentrációval tudja csökkenteni, mindenütt csodálatba ejti emberfölötti „luciditásával“ ismerősét, az író, de azért mindenütt emberi marad, sőt negyvenéves, nagylábú, katonás, kopasz, külszínre jelentéktelen emberi.

Mindez és sok más kibontakozik a *La Soirée avec M. Teste*-ből, amely 1895-ben készült. Valérynek annyira megtetszik új homunculusa, hogy megnyújtja arasznyi életét; körüljárja, megcsodálja, átvilágítja, még érzelmi fénnnyel is, amikor feleséget ad neki. Ennek leveléből erővel és bájjal kerekedik ki Edmond Teste alakja; különössége enyhül és hétköznapiabb törvényszerűségbe öltözik.¹ A kiegészítés s az ötlettel való továbbkacérkodás belső szüksége adatja hozzá Teste följegyzéseinek rendezetlen kincseit (*Extraits du log-book de Monsieur Teste*).

A *Monsieur Teste*-nek szentelt kötet² negyedik darabját adja az alábbi pár lapnyi fordítás.

Mit adhat az egész Valéryból? A gondolat ily kivételes erejű koncentrációja mellett ugyan valószínűnek kell tartanunk, hogy ilyen feszültség sokat kikényszerít az ember legbensejéből... S aztán szükséges-e hangoztatnunk, hogy Teste környezetében mindenki maga a szerző? Az utazó érzései és megfigyelései nem Teste-re vallanak-e? S még ilyen kis résen keresztül bepillantva is feledhetetlen a nagy Kísérlet színe, illata, verejtékfénye.

A levél második része az irodalmi élet irónikus jellemzése, egy darab jövőt ígérő világnézet, a hamis egyéni romantika foszladozása. Hogy az újra rendeződő irodalomszemlélet számára mit jelent Valéry emberentúli komolysága és szigor, azt nehéz lenne pár sorban kifejtetni, de akár pár oldal szöveggel éreztetni is. Bálványok dőlnek garmadával, pedig nem forradalmár véres karja döntögeti, hanem titkok tudójának pontosan tempírozott, milligrammra és másodpercre kiszámított bombasora.

A legintellektuálisabb író rántja le a leplet azokról, akik könnyen megértenek nehéz dolgokat s új Dante módjára tárja fel az irodalom sistergő Poklát, az író bűnét és szenvedését, a gondolkozó önámításait. Az első pillanatra különösnek látszik, hogy ő, akit oly kevesen értenek, hadakozik leghegykébben a homályosság ellen. De Valéry megmagyarázza: csak az igazán homályosak találhatnak mindent egyszerűnek és világosnak. Valéry nehéz, a többiek könnyűek; de Valéry-t türelmes munka után meg lehet érteni, az ő gondolatait a rájuk irányzott élesebb fény megvilágosítja; a töb-

¹ *Lettre de Madame Émilie Teste.*

² Paris, Gallimard, 14. kiad. (1929.)

bieknek ez a fény megárt: elfakulnak, elenyésznek, laza szövetségük szétmállik...

Amikor ez a fordítás évekkal ezelőtt elkészült, a fordító hosszú tanulmányt szánt elébe, Valéry minél teljesebb bemutatását a magyar közönségnek.³ Most úgy érzi, hogy Edmond Teste gúnyosan elhúzná a száját (vagy talán mégsem, hiszen: megölte magában a marionettet!) az ilyen vállalkozásra. S így ez a mutatóvány kíséret nélkül indul útjára; izmusok és szintézisek nem szegélyezhetik annak a beszédét, aki annyira megvetette őket. Mérséklet, alázatos óvatosság lohasztja a kritikus taraját Valéry közelében. De vajjon egészen összeférhetetlen-e az óvatosság a lelkesedéssel?

(Debrecen.)

Hankiss János.

BARÁTI LEVÉL.

— *Lettre à un ami.*⁴ —

Látod, barátom, távol vagyok tőled. Beszéltünk egymással s most írok neked. Ez — ha meggondolja az ember — furcsa egy dolog.

Mindjárt meglátod, hogy most nagy a hajlandóságom az álmélkodásra.

Már maga a Párizsba való visszatérés, elég hosszú távollét után, úgy tűnt föl nekem, mintha valami metafizikai kategóriába tartoznék. — Nemcsak a testi hazautazásról beszélek, egy éjszaka sötét feláldozásáról a zenebonának s a rázatásnak. A tehetetlen és eleven test átengedi magát azoknak a holt és mozgó testeknek, amelyek tovaszállítják. A gyorsvonatnak rögeszméje van: a Város. Az ember rabja az ő eszményének, játékszere egyhangú szenvedélyének. El kell szenvedni milliányi ütest, ami a kulisszák mögül hangzik; s a ritmusokat és a ritmusok megszakadását, a mechanikus dobbanásokat és nyögéseket, — tudomisen milyen gyorsasággyár eszeveszett zaját. Az ember megrészegül forgó fantómoktól, a semmibe öntött látomásoktól, tovaragadott fényektől. A fém, amelyet megdolgoz árnyfutásunk, eszünkbe juttatja, hogy a személyes és erőszakos idő ostromolja és megbontja a kemény és mélységes távolságot. Túlfeszített, s a durva bánásmódtól lesújtott agyunk önmagától s öntudatlanul, de szükségképen egész modern irodalmat hoz létre...

³ Ime néhány hamarában összeszedett információs-forrás: a *Világirodalmi Lexikon* (szerk. Dézsi Lajos, Bpest, Studium, 1933) idevágó cikkei (*Valéry; Teste*); — Kiss Ernő László: *Van-e szükség történelemre? Paul Valéry és a történelem* (Debreceni Szemle, 1933). A francia nyelvű irodalmat l. az említett lexikonban. Kiemelkednek: A. Thibaudet: *Paul Valéry* (Paris, Grasset, 1923). — H. Bremond: *Racine et Valéry*, stb.

⁴ A kiadó megjegyzése: „Quelques bons esprits ayant admis, quoique sans preuves matérielles, que la lettre ci-contre avait été adressée à M. Teste par un écrivain de ses amis, on a cru la devoir joindre à ce recueil qui pouvait se passer d'elle, comme elle de lui”. A levél szelleme szerint a Teste-kötetbe irányul mint *Paul Valéry levele Edmond Teste-hez*.